

TÉNYKÉP / REPORTS

Villány településszerkezetének fejlődése a 18. századtól napjainkig

Development in the settlement structure of Villány from the 18th century to our day

ERDŐS ZOLTÁN

ERDŐS Zoltán: történész, helyismereti könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény; 7622 Pécs, Universitas u. 2/a; erdoeszoli@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0005-2180-3472>

KULCSSZAVAK: Villány; Baranya megye; városszerkezet; városfejlődés; településfejlesztés; településmorfológia

ABSZTRAKT: A tanulmány a dél-baranyai kisváros, Villány településszerkezetének változásait mutatja be a 18. század első felétől a 21. század elejéig. A római kori előzményekre épült középkori település a hódoltság után szerb, majd a 18. század közepétől német többségű telepesfaluként éledt újjá. A település ekkor a középkori eredetű út, valamint a szerb ortodox és a szintén középkori alapokra épült katolikus templom köré szerveződött, az uradalmi gazdasági létesítmények pedig a falu északi részén összpontosultak. Ez a struktúra a 19. század közepén, a borászat húzóágazattá válásával egészült ki: a családi gazdaságok a falu déli peremén építették fel prэшházaikat, a település központjában pedig bornagykereskedők villái, valamint hivatali épületek, oktatási intézmények és vendéglők, üzletek kaptak helyet. A szocializmus évtizedeiben, a lakosság nagyarányú gyarapodása mellett, a korábbiaknál tudatosabb településfejlesztési koncepció érvényesült. A kulturális, oktatási és idegenforgalmi létesítményeket a főutcán helyezték el, az új ipari üzemeket a peremekre telepítették, a település nagy részét kitevő lakó- és pihenő-övezeteket pedig háztípusok és társadalmi csoportok szerint is szegmentálták. Ez a koncepció a korszak végére fellazult, a kialakuló borászati és idegenforgalmi magánvállalkozások a lakóterületbe ékelődve fejlődtek, és a lakosságot zavaró módon működtek. Részben ennek, részben az egyoldalú foglalkoztatási struktúrájának köszönhetően a település lakossága gyors csökkenésnek indult. Az ezredforduló óta az önkormányzat deklarált célja, hogy összebékítse a turizmus és a helyi lakosság érdekeit. Ezt szolgálták a legnagyobb városfejlesztési kezdeményezések: a Rendezvénytér és az elkerülő út megépítése, a közterek újjáélesztése és a közszolgáltatások fejlesztése. Ma még nyitott kérdés, hogy ezek elegendőek lesznek-e az egyre látványosabb népességfogyás megállításához.

A munka szakirodalmi alapját a településről megjelent öt monográfia és néhány kisebb tanulmány jelentette. Ezek mellett elsődleges forrásként a szerző kartográfiai dokumentumokat, statisztikai adatfelvételeket, irattári állományokat, sajtóanyagokat, valamint utca- és címjegyzékeket használt.

Zoltán ERDŐS: *historian, librarian, Csorba Győző Public Library, Local History Collection; Universitas u. 2/a, H-7622 Pécs, Hungary; erdoeszoli@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0005-2180-3472>*

KEYWORDS: Villány; Baranya county; urban structure; urban development; settlement morphology

ABSTRACT: Villány (Baranya County, Hungary) is a dynamically developing small town today, with its centuries-old viticulture and winemaking traditions, along with the tourism built upon them, providing significant resources for its growth. In stark contrast, however, its population has shown a dramatic decline over the past three decades, losing nearly one-third of its residents. It may be worthwhile to examine one element of Villány's distinctive development: the factors that have influenced its current settlement structure and the contradictions that have shaped its evolution.

The study attempts to showcase the changes in the settlement structure of the small town of Villány from the first half of the 18th century to the early 21st century. The medieval settlement, built on Roman antecedents, was revived as a Serbian, and from the mid-18th century, a German-majority settler-village after the Ottoman occupation. At this time, the settlement was organized around the medieval-origin road, as well as the Serbian Orthodox and the similarly medieval-founded Catholic church, with manorial economic facilities concentrated in the northern part of the village. This structure was completed in the mid-19th century as viticulture became a leading sector. Family farms built their press-houses on the southern outskirts of the village, while the town center housed villas of wine merchants, as well as office buildings, educational institutions, inns, shops and – interspersed among the residential areas – wineries and other industrial facilities. During the decades of socialism, alongside a significant population increase, a more conscious urban development concept was implemented. Cultural, educational, and tourism facilities were located on the main street, new industrial plants were placed on the outskirts, and residential-recreational areas, which constituted a large part of the settlement, were segmented by house types and social groups. This concept loosened by the end of the era, with emerging viticultural and tourism private enterprises developing interspersed within residential areas, operating in a manner that disturbed the inhabitants. Partly due to this and partly due to the unbalanced employment structure, the population of the settlement began to decline rapidly. Since the turn of the millennium, the declared goal of the municipality has been to reconcile the interests of tourism and the local population, which the largest urban development initiatives aimed to serve: the construction of the Event Space and the bypass road, the revitalization of public spaces, and the development of public services. However, it remains an open question whether these will be sufficient to halt the increasingly noticeable population decline.

In terms of methodology, the work is connected to the Hungarian traditions of settlement morphology. The argumentation is based on five monographs and several smaller studies about the settlement. As primary sources, the author used cartographic documents, statistical surveys, archival records, press materials, as well as street and address directories.

Bevezető

Villány, a dinamikusan fejlődő kisváros, a nemzetközileg ismert turisztikai célpont történetét öt monografikus feldolgozás tárgyalja kimerítő alaposággal (Kovács 1959, 1970; Lajber 1995, 2000; Erdős 2016). A település szerkezetének fejlődése mégsem ismert kellőképp, noha a téma elemzése érdekes megfontolásokhoz vezethet. Ezen a kérdésen mint állatorvosi lovon tanulmányozható a településszerkezeti, a gazdasági és a demográfiai tényezők összefüggéseinek számos esete, kedvezőtlen, olykor kimondottan patológus tünete.

Villány és az 1950-ben hozzácsatolt Virágos településszerkezetének alakulását a 18. század közepétől (vagyis az első, a két település térszerkezetét megbízhatóan dokumentáló térképek megszületésétől) a jelenkorig tekintem át. Nem

meglepő, hogy a nagyobb lélekszámú és gazdaságilag jelentősebb Villányra vonatkozóan jóval több a forrás, és itt több érdemi változás is zajlott, ezért Virágosról némileg kevesebb szó fog esni.

Mivel az időbeli keretek igen szélesek, az érintett kérdések körét óhatatlanul szűkítenem kellett. Csak érintőlegesen foglalkozom néhány kevésbé releváns összefüggéssel; az infrastruktúra fejlődésével és a települési arculat változásaival, a helyi társadalom jellegzetességeivel és Villány közigazgatási helyzetének változásaival (járási központtá, nagyközséggé, majd várossá válásával). Szintén külön tanulmányt igényelne tágabb térbeli összefüggések, a közlekedés és a környező települések, társközségek helyzetének elemzése. A dolgozat összességében a településmorfológiai kutatások hagyományosabb irányzatához kapcsolódhat (Csapó 2016), míg számos más, hasonlóan izgalmas kérdés (Pirisi, Trócsányi 2019) vizsgálata kívül reked a keretein.

Korai településmag

A legkorábbi településmag kialakulására utaló római és középkori leletek Villány területén a Templomhegyről, Virágoson pedig a Szőlőiskola nevű lelőhelyről kerültek elő: a római út maradványai, sírleletek, téglá- és kerámiatöredékek, paticsdarabok utalnak viszonylag folytonos népességre (Csaba 2003; Erdős 2016). Villáynak tehát a mai település északi szélén, Virágosnak pedig épp a déli peremén alakult ki a legkorábbi településmagja. Mivel a mai Mohács-Siklós út is létezett már a rómaiak idején, majd a középkor és a kora újkorban,¹ ennek köszönhetően még pontosabb képet kapunk a legkorábbi településmag elhelyezkedéséről.²

Lehetséges, bár közvetlenül nem bizonyítható, hogy a török hódítás idején, a 16. század közepén mindkét falu elnéptelenedett. Az 1542 és 1564 között keletkezett adóösszeírásokban egyik sem szerepel, de Villányt az 1590-es években már öt szerb család lakta, a 17. század során pedig 10-15 családból állt a népessége. A felszabadító háború után, 1695-ben 19 szerb jobbágy- és hét zsellércsalád élt Villányban, 1699-ben pedig a Savoyai Jenő herceget birtokba iktató kamarai tisztviselők tíz családot találtak itt, de nem a faluban, hanem a szőlőhegyen álló kalyibákban (Krisztics 1941; Kovacsics 2003) – a település tehát igencsak viharvert állapotban lehetett. Virágos ugyanakkor lakatlan volt, újratelepítése csak az 1700-as évekre történt meg, zömmel szerb családokkal (Gattermann 2005; Hengl 1985).

A mai Villány 18. századi alapjai

A török időkben és a felszabadító háborúk során megritkult népességet a 17-18. század fordulóján szerb telepesek pótolták. A népesség növekedését újra meg újra háborúk, természeti katasztrófák, járványok vetették vissza (Erdős 2016), és

csak a század közepén indult immár folyamatos gyarapodásnak a lakosság – nem függetlenül a németység megtelepedésétől. Szórványosan az 1720-as évek közepétől jelentek meg német telepesek Villányban és Virágoson, majd az 1750-es években folyamatossá és nagyarányúvá vált a betelepülés. 1785-ben Villány lakosságát már 745 katolikus német, 415 „óhitű” szerb és kevés magyar alkotta (Erdős 2016; Hengl 1985).

Bár a 18. század első feléből még nem állnak rendelkezésre kartográfiai dokumentumok, nem lehetetlen, hogy Villányban ekkor még nem alakult ki szilárd utcakeret, a házak rendezetlenül álltak a falu belterületén.³ A század közepén azonban már kétségtelen, hogy Villány és Virágos jól kirajzolódó, a németiségre jellemzően fésűs beépítésű utcákkal rendelkezett – sőt szemmel látható az utcahálózat bővülése is, amit minden bizonnyal a népesség gyors növekedése magyaráz.

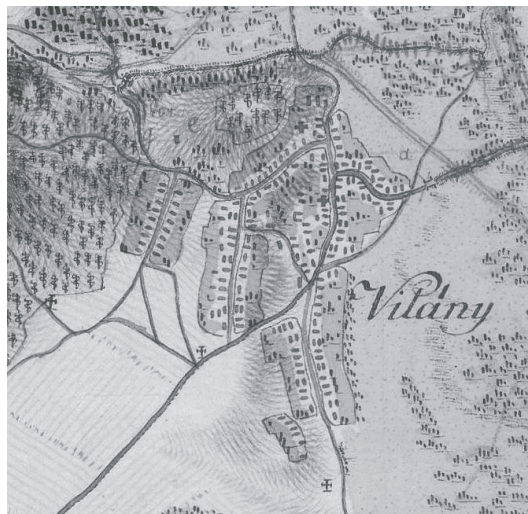
Mindez jól nyomon követhető az első kartográfiai dokumentumokon: Villány első, 1769-ben készült kéziratos térképén (MNL OL S11 No. 830, 45), és az első katonai felmérés során, 1782 és 1785 között készült térképén (ÖStA B IX a 527; 1–2. ábra). Mindkét térkép jelöli az 1753-ban épült katolikus és az éppen két évtizeddel később felszentelt szerb ortodox templomot, valamint a falu északi bejáratánál álló három uradalmi épületet; a későbbi térkép sajátossága, hogy feltűnik két új utca, a mai Dózsa György és Szent István utca. Ezekben az években, az 1784-85-ös népszámlálás adatai szerint 202 ház állt Villányban, amelyekben összesen 313 család, 1 165 lakos élt. Virágoson ugyanekkor 38 házat találtak az összeírók, bennük 268 lakóval (Krisztics 1941; Lelkes 2011). A házak többségét nyers téglából építették, szalmával fedték (Zentai 1989).

1. ábra: Villány belterülete a település első kéziratos térképén (1769)
The interior of Villány in the settlement's first hand-drawn map (1769)

Forrás: MNL OL S11 No. 830, 45.

2. ábra: Villány az első katonai felmérés során, 1782 és 1785 között készített térképen
Villány on the maps prepared during the first military survey (1782-1785)

Forrás: ÖStA B IX a 527.

Bő fél évszázaddal később, a településhatárok 1847. évi felmérése során készült a falu következő térképe (MNL BaVL XV.1.a BIV 981), melyen további fontos részletek bukkannak fel. Itt is látható a három nagy uradalmi épület (ezek egy néhány évvel későbbi dokumentumban pálinkaégetőként, marhahízlalóként és malomként szerepelnek), a Kövesd felé vezető út mentén egy újabb uradalmi malom, a Templomhegyen két uradalmi kőfejtő, a kótosztatú katolikus temető, és a falu déli szélén az izraelita temető (bár a térképen nem jelölték, ettől nem messze, a mai Fáy András utcában terült el a szerb temető).

Egyáltalán nem meglepő, hogy a vallási épületek, szobrok és feszületek átmege átszőtték Villány és Virágos szerkezetét. Érdekesebb, hogy a gazdasági létesítmények egyetlen, nagyon jól körülhatárolható övezetben, a Templomhegy környékén, a falu északi, Pécs felé vezető kijáratánál álltak. Talán itt állhatott az az (egyik térképen sem szereplő) fogadó is, amelynek típusterve 1766-ban készült el (MNL OL T1 No. 52).

A polgárosodás korszaka Villányban

A harmadik nagy korszak a jobb híján polgárosodás korának nevezhető évszázad Villány történetében, amelyet a lakosság folyamatos gyarapodása jellemezett. Nagyobb arányú növekedésre két időszakban, a 19. század közepén és a századforduló idején került sor, ekkor érte el a csúcspontot is a két település. Összességében Virágoson a lakosság megyei viszonylatban kis mértékben, 61%-kal növekedett a

18. század vége és a 20. század eleje között, Villányban viszont jóval nagyobb, 122%-os növekedést tapasztalunk (Kovacsics 2003).

Ez azonban, meglepő módon, nem vonta maga után a két falu utcaszerkezetének változását. Az 1860-as évek közepén Villányban 234 ház állt, 1900-ban viszont már 421. A jelentős növekedés ellenére nem nyitottak meg új utcákat, hanem a meglévő telkeket építették be intenzívebben, ahogyan azt a második és a harmadik katonai felmérés során készült térképek mutatják (ÖStA B IX a 1124; BEV Harmadik Katonai Felmérés; 3–4. ábrák). Ugyanez a tendencia folytatódott a Horthy-korszakban is: 1920 és 1944 között 182 új lakás épült (Integrált Városfejlesztési Stratégia 2009), ezek legnagyobb része viszont már létező utcákban, megsztott telkeken kapott helyet. Mindössze két tucat új ház épült egy újonnan megnyitott utcában, a mai Petőfi utcában – az 1780-as évek, azaz másfél évszázad óta ez volt az első új utca (pontosabban egyelőre csak utcakezdemény) Villányban: korábban egyetlen térképen sem szerepelt, most viszont már név szerint ismerjük több mint száz lakóját (Ulrich 2001).

3. ábra: Villány és Virágos a második katonai felmérés idején (1857–1869)
Villány and Virágos during the second military survey (1857–1869)

Forrás: ÖStA B IX a 1124

Úgy tűnik, a népesség növekedésénél sokkal komolyabb hatást gyakorolt a településszerkezetre a gazdasági fejlődés. Fontos változás volt mindenekelőtt a DGT Pécs és Mohács közti vasútvonalának kiépítése 1857-ben, majd a személyforgalom megindulása két évvel később.⁴ A vonal Magyarbóly és Eszék felé vezető leágazását 1870-ben építették meg. A vasúti forgalom bővülésével Villány kiváló lehetőséghez jutott az itt termő borok nagybani szállítására, eljuttatására a belöldi és nemzetközi piacokra.

A húzóágazatot ugyanis ekkorra egyértelműen a borászat és a borkereskedelem jelentette. Az 1850-es években már három pincefalv állt Villány és Virágos peremterületein: a mai Baross, a Zrínyi és a Bem utcában (egyelőre csak a mai al-

só pincesor), a Kossuth-telepen és végül a virágosi Zalka Máté utcában (MNL BaVL XV.1.a. BIV 984). A kis családi pincék mellett az 1860-as évektől bortermelő és -kereskedő családok, a Gyimóthyak, a Schuthok, a Fürstök, a Spitzerek és a Telekiek rendezték be itt a fokozatosan felfutó cégük központját. Ezekhez a cégekhez a századforduló után nagyobb ipari – már nem csak borászati – létesítmények társultak: a Weisz-féle gőzmalom és 1912-ben Schaumburg-Lippe herceg pezsgőgyára a Templomhegy két oldalán, László Mór gépgyári raktára a Szent István utcában, 1921-ben a Schubert-féle tejüzem a Rákóczi utcában (Kovács 1970), 1925-ben Báder Samu ecetgyára a Batthyány utcában, Heszberger Ferenc tűzifa- és szénkereskedése a Baross utcában, és evvel egyidőben Virágos első ipari létesítménye, Bauer Ede gőzmalma.⁵

4. ábra: Villány és Virágos a harmadik katonai felmérés során készült térképen (1869–1873)
Villány and Virágos during the second military survey (1869–1873)

Forrás: BEV Harmadik Katonai Felmérés

A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan megindult Villány polgárosodása, ami nemcsak a társadalmi szerkezetben, hanem a település arculatán is nyomot hagyott. A mai Baross utca alsó szakaszán, a Deák utcában és a Rákóczi utcában a leggazdagabb borász, borkereskedő családok elegáns villákat építettek; ilyen volt többek között a Fürst-villa és a Schuth-ház. Ehhez a térséghez kapcsolódott a vasútállomás közelségében a Bartonicsek Szálló, valamint a Worlicsek (későbbi Herrmann) Szálló a Gábor utcában. A Baross utcában kaptak helyet a legfontosabb és legelegánsabb boltok, például Gyimóthy Jákó és Bartonicsek Károly üzlete. Ennek a körzetnek a két szélén épült fel egyfelől a zsinagóga és a rabbi lakása 1891-ben (Ulrich 2001), a következő évben az elemi iskola⁶ és 1905-ben a hitelszövetkezeti székház, másfelől a Baross utca kiszélesedő, eleve főterként szolgáló szakaszán a hősök emlékműve 1924-ben⁷ és két évvel később a főszolgabírói hivatal (lásd még Pusztai 1999).

Villány belterülete tehát az 1849 és 1945 közötti évszázadban fokozatosan jól láthatóan kettévált. A *magterület* hivatalos és reprezentatív épületeknek, villáknak, szállóknak, üzleteknek és irodáknak adott helyet. Jellemző, hogy ebben az övezetben, a vasútállomás és a Bartonicsek Szálló között építették ki először a villamos közvilágítást, a kövezett gyalogutat, és itt ültették az első reprezentatív faszort is (Villányvilágítás Villányon 1894; Villány község haladása 1900; Villány halad 1900; Kovács 1970). Nagyon fontos mozzanat, hogy míg eleinte a pincesorok és az uradalmi épületek a falu északi és déli szélén kaptak helyet, addig később a kisebb-nagyobb üzemek, ipari létesítmények a lakóterületbe ékelődve épültek fel. A *peremterületek* ugyanekkor lakóövezetként funkcionáltak tovább, itt megmaradtak a hagyományos arculatot őrző parasztházak a melléképületekkel és belterületi szőlőparcellákkal. A parasztházaknak legfeljebb a homlokzatát alakították át antikizáló, később szecessziós jellegű, általában sorozatgyártott épületdíszekkel. Érdekes, hogy a két világháború közötti új építések és átalakítások során megbontották a hagyományos fésűs beépítési rendet, és már az utcával párhuzamos épületek, épületrészek is készültek (Csaba 2003).

Településfejlesztési tendenciák 1945 után

Villány fejlődésének negyedik korszakát a szocialista gazdaságfejlesztés és társadalompolitika prioritásai határozták meg.

Elsőként az új hatalom szimbolikus térfoglalását kell megemlíteni. Szinte még el sem hallgattak a fegyverek, 1945 szeptemberében felavatták a szovjet hősi emlékművet, a főtér nagyon is hangsúlyos elemeként: méretében méltó párja volt az egykori főszolgabírói hivatalnak, és jócskán felülmúlta a közelben álló első világháborús emlékművet, amelyről előbb a turult távolították el, majd az egész tömböt elbontották. 1959-ben, a felszabadulás 15 éves évfordulójára elkészült a bolgár emlékmű az általános iskola előtti téren.

A második fontos tényező ismét a népesség alakulása. A háború során a település anyagi értelemben nem szenvedett igazán komoly károkat, a vérveszteség, a helyi közösséget ért trauma viszont annál nagyobb volt. Pusztán a szerkezeti vonatkozásokra utalva: az elhurcolt zsidók házai, a front elől elmenekült, majd a kitelepített német családok otthonai – összesen 227 lakás, az összes lakás csaknem fele! – üresen maradtak (Ulrich 2001), pontosabban gazdát cseréltek, hiszen ezekbe az ingatlanokba költöztették a felvidéki magyarokat, valamint szabolcsi és nyírségi földigénylőket (Erdős 2016). A lélekszám így rövid átmenet után nemhogy nem csökkent, hanem meg is haladta a háború előtti számot, és ez a tendencia még három évtizeden át folytatódott: Villány népessége 1980-ban érte el a tetőpontot, 2 932 fővel. Nem meglepő, hogy az 1970-es években 178, a következő évtizedben pedig 159 új lakás épült (Integrált Városfejlesztési Stratégia 2009), ami jóval felülmúlta a Horthy-korszak lakásépítési csúcsát is.

A növekedés gyorsaságát nagyon plasztikusan érzékeltetik a Néphadsereg által egy szűk évtized alatt három időpontban készített légifotók. Az első kép 1969 áprilisában készült – ezen már látszik a Dombay utca első szakasza, a Petőfi utca fele, a Táncsics utca első része, a Diófás utca és a Vörösmarty utca. A második képet hat évvel később, 1975 áprilisában készítették – ezen feltűnik a Dombay utca és a Petőfi utca befejező szakasza, az újtelepen a Fáy András, a Hohmann, a Széchenyi és a Móricz Zsigmond utca. Újabb szűk három és fél év múlva, 1978 augusztusában felbukkannak a Szőlő utca és az Oportó utca első házai, az újtelepen a Bartók, a Váci Mihály, a Wesselényi és a Munkácsy utca, valamint az első sorházak a Baross Gábor utca kivezető szakaszának északi oldalán (5. ábra). Ezeket az új lakóterületeket az 1980-as évek elejétől követték újabb utcák: a Hohmann utcában 11, a gépjavító környéki „újtelepen”, a Nagy István és az Ifjúság utcában pedig 22 telket közművesítettek, és ezek mellett felparcellázták a település nyugati peremén elhelyezkedő szántókat, kialakítva a későbbi Erkel Ferenc és Déryné utca vonalát (Dunai 1984).⁸

5. ábra: Villány belterülete 1969 áprilisában (a) és 1978 augusztusában (b) készült légifotókon
The urban area of Villány captured in aerial photographs taken in April 1969 (a) and in August 1978 (b)

Forrás: fentrol.hu

Ezekben az évtizedekben nagyon koncepciós lakásépítési program valósult meg. Egy-egy új utcához, övezetehoz egy-egy jellemző háztípust rendeltek, aminek potenciális vevőiként és lakóiként bizonyos társadalmi csoportok jöhettek számításba – a kínálat a Dombay utcai örökpanorámás házaktól a családi házas övezeteken át a sorházakig terjedt. Ugyanekkor az a döntés született, hogy a szegregálódó külterületekre, a Kossuth-telepre és a virágosi templom mögötti részre nem adnak ki több építési engedélyt, új lakóházakat csak a belterület foghíjtelkeire szabad építeni (Gimnázium és szálloda 1963).

A megnövekedett lakosságnak természetesen szüksége volt kiszolgáló létesítményekre. Az első szolgáltató egység 1949-ben a Tüzép-telep volt, ezt követte négy évvel később az OTP villányi fiókja. 1967-ben egészségügyi kombinát nyílt a központban, egy évvel később bútorbolt létesült Villányban, majd 1983 nyarán a Petőfi utcában a nyugati településrészt ellátó ABC-áruházat adtak át. Ezt a hálózatot 1985-ben a tanácsházával szemben épített nagy ABC-áruház, a főutcán megnyílt ruházati bolt, egy maszek írószerbolt és a Diófás téren átadott szolgáltatóház tette teljessé, kávézóval, zöldségbolttal, háztartási kisgépjavitóval (Ádám 1983; Dunai 1985; Kovács 1970). Egyetlen létesítmény kapott helyet a főutcától távolabb: a focipályával, futópályákkal, tenispályákkal és uszodával rendelkező sporttelepet a Villány és Virágos közti vizenyős területen hozta létre az állami gazdaság (Takács 1964).

Ugyanígy a főutca vonalán helyezték el a kulturális és oktatási létesítmények nagy részét. Az 1946-ban létrehozott mezőgazdasági szakmunkásképző iskola, majd technikum eleinte a Bartonicsok Szálló államosított épületében működött, majd 1953-ban új otthont kapott az általános iskola alsó tagozatának szomszédságában, az egykori papkertből kihalított parcellán. 1954 elején adták át az általános iskola felső tagozatának új épületét, amit az előző évben rohammunkában építettek fel. 1963-ban az egyháztól kisajátított telken, a mai Eislingen téren épült fel a művelődési ház. A sort a főutca nyugati végén a szakiskola kollégiuma zárta, amelyet 1976-ban adtak át, és amely korszerű gépszínnel, tankerttel is rendelkezett (Kovács 1970; Új épületet kap 1952; Új mozi Villányban 1967).

A fejlesztések jelentős hányada kimondottan a helyi és a környékbeli lakosságot szolgálta, de a tanács egyre hangsúlyosabban fordult a turizmus felé: „Villány feltétlen idegenforgalmi szerepet fog betölteni, fekvése és főleg világhíres bora ide vonzza a turistákat” – prognosztizálta az 1963 szeptemberében elfogadott húszéves rendezési terv (Villány község tanácsának jegyzőkönyve, 1963. szept. 19. MNL BaVL XXIII.959. II. doboz, 1. kötet, fol. 121.). Az olykor irreális elgondolások (például egy száz férőhelyes szálloda építése) mellett komoly eredmények születtek. Elsőként a tsz új borozóját fejlesztették igényes, borkóstolók lebonyolítására is alkalmas presszóvá. 1967 szilveszterén felavatták a Földműveszövetkezet (a későbbi ÁFÉSZ) Oportó Éttermét, vele szemközt pedig új látványosságként felállították a szőlészet hagyományos munkafolyamatait megjelenítő Szőlőoszlop című kőfaragványt. A borozóval szemközt 1984 októberében nyílt meg a bormúzeum, és ugyanekkor tudatosan a leendő nagyrendezvények számára hagyta zölden a tanács a Diófás tér nagy részét, a szolgáltatóház mellett (Aknai 1971; Dél-Baranya várja vendégeit 1968; Kovács 1970; Új szobor Villányban 1970; Vacsorázzék Villányban 1973).

A gazdaság fejlődését közismert módon az államosítás és a kollektivizálás, a Villányban húzóágazatot jelentő szőlőművelés és bortermesztés nagyüzemi átállítása fémjelezte. A helyi társadalom átalakulását ez alapvetően meghatározta, azonban a hagyományos településszerkezetre és a belterület arculatára meglepő

módon alig volt hatással. Nagyobb hatást csak az egykori Teleki cég székházának átépítése gyakorolt a faluképre, amely az államosítás után a kimondottan nagy komplexum központja lett. Az állami vállalat 1958-ban új központi épületet kapott, majd új borkombinát építésébe fogtak, hatalmas acéltartályokkal és a Templom-hegy túloldalán, a vasútállomás szomszédságában több fázisban épült palackozóval. A fejlesztések utolsó elemként, 1975 őszére elkészült az üzemi étkezde. Más fejlesztések már csak a központtól távolabb, a lakóterület szélén valósultak meg. 1949-ben a Siklós melletti Sáripusztáról Villányba, a település ekkor beépítetlen, keleti peremére helyezték a gépállomást, a tsz sertéstelepe ugyanekkor Villány délnyugati szélén, a lakóterülettől nem egészen egy km-re épült fel. (Erdős 2016; Háromszáz méteres alagút 1968; Kovács 1970; Új borkombinát 1966).

A korszak négy évtizede alatt összességében egy nagyon határozott településfejlesztési koncepció valósult meg. A *főutcán* szolgáltató funkciókat, közművelődési intézményeket létesítettek, itt egyre inkább az idegenforgalmi igényeket kielégítő „kulturális sétány” jött létre. Evvel együtt az új gazdasági létesítmények mindegyike szigorúan a *peremterületeken* kapott helyet. A *belterület* nagy része pedig megmaradt csendes lakóövezetnek, világosan elkülönítve mind a kulturális-szolgáltató centrumtól, mind a gazdasági peremtől. Ezt a nagyon is emberközpontú szemléletet vitte tovább az 1990-es évek első felében a „szolgáltató önkormányzat” koncepciója – ami azonban az új körülmények között nem sokáig bizonyult tarthatónak.

A piaccgazdaság hatásai Villány városszerkezetére

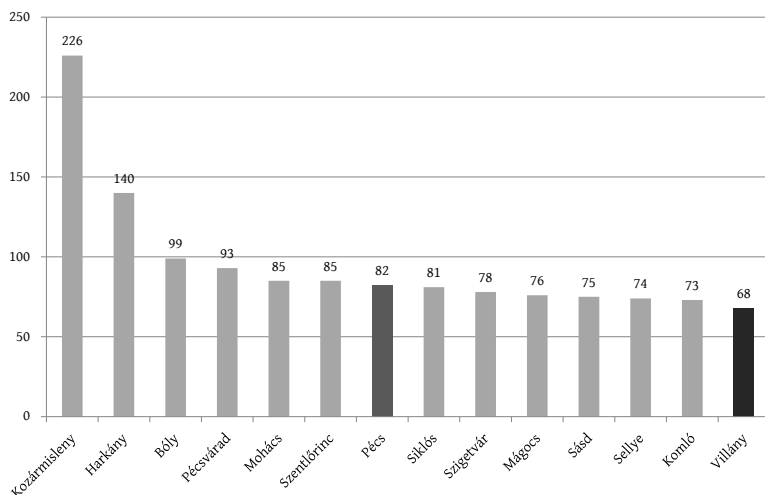
Az utolsó, napjainkig tartó periódus nyitányát az 1983-as rendezési terv jelenti; bár ekkoriban valóban megindultak máig ható, alapvető folyamatok, de lényegében csak az 1990-es évek közepétől – jelképesen 1993-tól – kezdődött meg Villány jelenkora. Ehhez az évhez köthetők ugyanis azok a szimbolikus aktusok, amelyekkel megkezdődött a szocializmus emlékeinek eltávolítása, a tér fokozatos visszafoglalása a rendszerváltoztatás után. A művelődési ház előtt 1993 októberében leplezték le az Eislingen és Villány partnerkapcsolatát jelképező Barátság kutat (a villányi németek többségét Eislingen vidékére telepítették ki). Csaknem ugyanekkor avatták fel az I. és a II. világháború áldozatainak emlékművét a régi hősi emlékmű helyén, melyet négy évvel később követett a virágosi emlékmű átadása (Erdős 2016; Villányban, az Eislingen téren 1993).

Az 1993 óta eltelt időszak két periódusra osztható. Az első szakasz az ezredfordulóig számítható; ezt a szűk évtizedet két fő folyamat jellemezte. A borászat és a – helyi dokumentumok szóhasználatával – boridegenforgalom még a korábbi időszaknál is nagyobb jelentőségre tett szert. Ez ugyan komoly erőforrást jelentett a település számára, de hosszú távú káros hatásaként egyszemélyesé tette a foglalkoztatási struktúrát, valamint gyökeresen átalakította a településszerkezetet.

Ismét meghatározóvá vált egy, a polgárosodás korában megjelent, aztán a szocializmus évtizedeiben tudatosan visszaszorított jelenség: a gazdasági létesítmények lakóterületbe ékelődése. Az 1980-as évek első felétől egymás után létrejövő magánvállalkozások kis tőkével, jobbára saját tulajdonú ingatlanon, lakóházak melléképületeiben kezdték meg a működésüket, kisvállalkozásból azonban fokozatosan nagy (legalábbis helyi viszonylatban nagy) céggé nőttek ki magukat. Természetes terjeszkedési igényük megbontotta a lakóövezetek és ipari területek egyensúlyát, zavarta a helyiek mindennapi életét (Csaba 2002); elég a feldolgozó- és palackozóüzemekben folyó munkára, az állandó vendéglátásra és a kisebb-nagyobb rendezvényekre gondolni.

A másik alapvető folyamat, hogy megindult a lakosság fogyatkozása. Az 1980-as években lassú csökkenés, majd átmeneti javulás volt megfigyelhető, 2005-től a fogyatkozás egyre gyorsult, 2015-től pedig igazán drámaivá vált. A rendszerváltoztatás óta eltelt bő három évtized alatt Villány lakossága csaknem 1 000 fővel lett kevesebb, a város elvesztette népességének közel egyharmadát. Bár az elvándorlás mögött többféle tényező állhat, a megyei összehasonlításból az derül ki, hogy a város nem igazán jól használta fel a rendelkezésére álló erőforrásokat – még a sokkal kevesebb gazdasági lehetőséggel rendelkező Mágocs, Sellye és Szigetvár is sikeresebben tudta megtartani a népességét (6. ábra).⁹

6. ábra: Baranyai városok lakossága 2023-ban az 1990. évi lélekszámhoz képest (1990 = 100%)
Urban populations in Baranya county in 2023 in comparison with the year 1990 (1990 = 100%)

Forrás: ksh.hu Helyiségnévtár alapján a szerző szerkesztése

Ezt a tendenciát már az ezredforduló környékén látták a város vezetői, és komplex rendszerben gondolkodva próbáltak megfelelő választ találni – ez a törekvés nyitotta meg a második szakaszt az új évezred kezdetén, a 2000-ben város-sá avatott Villány életében.

A 2002-ben elfogadott településrendezési tervben, a 2009-ben készült városfejlesztési stratégiában és a rendezési terv 2011-es felülvizsgálatában rendre felmerült, hogy új lakóterületek kialakításával lehetne betelepülőket csábítani Villányba, megállítva a népesség csökkenését (Csaba 2011; Kótány 2002a, b). Leginkább célszerűnek a tömbbelsőket (kihasználatlan hátsó kertek, belterületi szőlőparcellák) újraparcellázása és beépítése tűnt, ám ez a törekvés végül a visszajára fordult, csak a már meglévő üzemek és szállodák bővítésének nyitott teret; ilyen tömbbelsőkön valósult meg többek közt a Malatinszky Borbirtok és Bock Pincészet fejlesztése. Új lakóterület kialakítása végül csak 2023-ban kezdődött meg: a város nyugati szélén épülő Csillagvölgy lakóparkban a tervek szerint legalább 42 társasházi lakás és 22 családi ház kap majd helyet (Rajnai-Zsíros 2023a).

Sokkal többet ígért az egyes funkciók szétválasztása, az üzemi és idegenforgalmi létesítmények kitelepítése a város külterületeire. A már létező pincészetek többsége ekkorra komplex létesítménnyé nőtte ki magát, és csak nagyon jelentős tőke bevonásával lett volna képes új telephelyre, a település peremére költözni. A 2011-es rendezési terv azonban legalább azt előírta, hogy az új vállalkozások (távlatosan 15-20 üzem) számára az elkerülő, illetve a gyorsforgalmi út közelében kell mintegy 10 ha-os új ipari övezetet kijelölni (Csaba 2011). A település nyugati szélén kialakuló övezet első lakója (ekkor még a lakóterület közvetlen közelében) az 1990-es évek elején a Weninger & Gere Kft., majd a Tiffán Pincészet volt, őket követte évtizedes lemaradással a Wunderlich Bortrezor, a Sauska, Günzer Tamás és újabban a Streit-Zágonyi Pincészet modern épületkomplexuma (Vicencz 2007; Sugár 2008; Kistelegdi 2021).

7. ábra: Városi funkciók szétválasztása a településrendezési terv előkészítési szakaszában
Separating urban functions during the preparation phase of the settlement plan

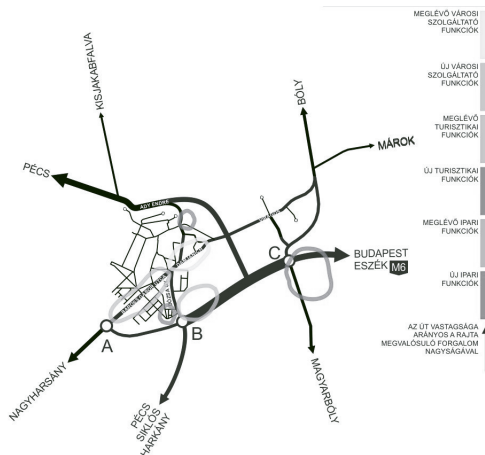
Forrás: Csaba 2011c alapján a szerző szerkesztése
Jelmagyarázat: 1-6 új lakóterületek, 7 ipari övezet, 8 rendezvényter

Míg tehát a borászat ipari munkafolyamatait (legalábbis az új létesítményeket) nyugat felé húzták ki a városból, a boridegenforgalom másik elemét, a nagyrendezvényeket az északi peremvidékre telepítették. A 2012-ben átadott Rendezvénytér egykori ipari területen épült fel, a tervezők szándéka szerint két összefüggő céllal: egyrészt modern arculatú épületként javítja a város északi bejáratának összképét, és további idegenforgalmi fejlesztéseket generál ebben az övezetben; másrészt megköti a fesztiválokra érkező több ezres vendégsereg egy részét, így tehermentesítve a város központját és lakóövezeteit (Csaba 2011b). Egyik elgondolás sem valósult meg maradéktalanul. A magántőke nem igazán érdeklődött a terület iránt, így a további fejlesztésre, a sporttelephez csatlakozó szabadidőpark kialakítására 2022 nyaráig kellett várni, a rendezvények alkalmával érkező több ezer turista lekötésére pedig a létesítmény túl szűknek, a kínálat túl egyoldalúnak bizonyult.

Nagyon fontos fejlesztés volt viszont az évtizedek óta tervezett elkerülő út átadása 2014 őszén (Hajdu 2013; Babos 2014), amelynek elsődleges célja a Mohács és Harkány közti átmenő forgalom kiiktatása, a város belterületének tehermentesítése volt. Ezt a célt sikerült elérni, ám mivel az elkerülő út építésének 2. és 3. üteme (vagyis az északi elkerülő út és az autópályával való kapcsolat) nem vált valóra, ezért a városszerkezetben sem történhettek meg a várt változások. A tervezők ugyanis avval számoltak, hogy a Dózsa György út lesz Villány új bejárata, új turisztikai és városi szolgáltató funkciókat lát majd el (jelenleg itt építőipari cégek telephelyei fogadják a látogatót), az északi bejárat szintén hangsúlyozottabban vehet át idegenforgalmi funkciókat, Virágos déli előterében pedig új ipari övezet alakulhat ki (Csaba 2011a; 8. ábra).

8. ábra: Az elkerülő út megvalósult első, és tervezett további két ütemének várt városszerkezeti hatásai

Expected effects of the realised first, and planned second sections of the road bypass on urban structure

Forrás: Csaba 2011a

Hasonlóan fontos célkitűzés a középületek és köztetek felújítása, a közszolgáltatások, közösségi intézmények fejlesztése, amely 2019 után különösen nagy lendületet vett. Úttörő jelentőségű volt 1993-ban az Eisingen tér, majd 2000-ben a Főtér rekonstrukciója a szovjet emlékmű elbontásával, melynek helyét Colin Foster emblemikus (bár sokak által bírált) Angyal XXXVI (Foster Angyal-sorozatának 36. darabja) című szobra vette át. Ezt követte a Városházával szemben álló üzletház két szárnyának átadása 2004-ben, illetve 2008-ban, majd a CBA-áruház felépítése az egykori Tüzép helyén. Legújabb fejlesztésként a Diófás tér, majd az Eisingen tér átépítése készült el, jelenleg pedig a leromlott állagú Főtér felújítása van soron (Integrált Városfejlesztési Stratégia 2009; Rajnai-Zsíros 2023b). Az utóbbi évek beruházásait nemzetközi szakmai díjjal ismerték el: Villány az Európa Zöld Városa pályázat harmadik helyezettje lett – két budapesti projekt mögött (Rajnai-Zsíros 2023c).

Összefoglalás

Villány a török elleni felszabadító háborúk után szerb, majd német telepesfaluként éledt újjá, a 18. század közepén már szigorú rendben beépített utcarendszere alakult ki. Az uradalom gazdasági létesítményei egy bokorban, a falu északi bejáratánál kaptak helyet, a déli peremen pedig legkésőbb a 19. század közepére kialakultak a pincesorok és pincebokrok.

Ez a szerkezet a következő, egy évszázados periódusban jelentősen átalakult. A társadalmi és gazdasági fejlődés ekkor egy jól körülhatárolható magterületet érintett. A Baross utca és a Rákóczi utca alsó szakasza, valamint a Deák utca által körbezárt háromszögben épültek fel az új oktatási, szakrális és hivatali épületek, valamint az elit reprezentatív villái, és itt, a lakóterületbe ékelve kezdték meg működésüket az első kapitalista ipari üzemek.

1945 után ez a jelenség némileg háttérbe szorult, új üzemek kizárólag a peremterületeken épültek, a kulturális és (az idegenforgalom fejlődésével) a szóra-koztató létesítmények pedig a főutcán koncentráálódtak. A település nagy része így csendes és tágas lakó-pihenő övezetként funkcionált. Nagyon fontos jelenség, hogy míg a korábbi periódusokban az utcahálózat a lélekszám növekedése ellenére lényegében nem bővült, ekkor új utcák, sőt új lakónegyedek létesültek, háztípusok és ebből következően társadalmi csoportok szerint is differenciálódva. A népesség növekedését és a területi terjeszkedést megfelelően követte a szolgáltatási funkciók, és kissé elmaradva az infrastruktúra fejlesztése is.

Ez a szerkezet a rendszerváltozás időszakában ismét ellenkező irányba fordult. Egyrészt a népesség dinamikus növekedése megállt, ezért új lakóterületek kialakítására többé nem mutatkozott valós igény. Másrészt a borászati és a boridegenforgalmi fejlesztések ismét a lakóövezetbe ékelődve, a lakosságot zavaró módon alakultak ki és futottak fel. Bár ma már jól látható a törekvés a belterüle-

tek tehermentesítésére, a Rendezvénytér, a (csak részben megvalósult) elkerülőút és a nyugati ipari övezet kialakítása nem váltotta be maradéktalanul a hozzá fűzött reményeket. Az önkormányzat ugyan sokat áldoz a közterek megújítására és a közszolgáltatások fejlesztésére, azonban kérdés, hogy mindez meg tudja-e állítani a fokozódó népességfogyást.

Jegyzetek

- 1 Az út menti római településekre Erdős (2016), az út középkori jelentőségére Glaser (1929-30); a hadi-, illetve postaút szerepére a török elleni felszabadító háborúban és a 18-19. század fordulóján: Lajber (1995), T. Mérey (2000, 2004).
- 2 Nem állja meg a helyét az a feltevés, hogy a középkori Villány a település mai magjától mintegy öt km-re délre állt, és csak a török hódoltság után települt újjá mai helyén, a szőlőhegy lábainál. Az Öregtemplom-dűlőben a 19. században még látható épületromok, és az itt előkerült településmaradványok, amik erre a feltevésre vezettek, bizonyosan a hódoltság idején elpusztult Perecske faluhoz köthetőek (Erdős s.a.).
- 3 Az erre vonatkozó utalások azonban nagyon bizonytalanok. Lajber Imre egy 18. századi vagy a 19. század első felében megjelent metszet alapján jutott erre a következtetésre (Lajber 1981, 1995). Korábban (hivatkozás nélkül) Kovács András a század végére vonatkozóan is azt írta, Villány „még eléggé rendezetlen, szétszórt település volt ebben az időben” (Kovács 1959, 27.).
- 4 Ahhoz, hogy az országút mellett a vágányok és az állomásépület is elférjen, nagyszabású tájátalakításra volt szükség: északabbra terelték a Kövesd-patakot, a Templom-hegy lankáiból pedig rengeteg követ lefejtettek, így alakult ki annak mai, szakadékszerű külseje (Tengler 1997).
- 5 Bauer a gőzmalom melletti vízenyős területen strandfürdőt is létesített, magára haragítva a villányi plébánost, aki a főszolgabírónál igyekezett elérni, hogy legalább a villányiakat ne engedjék oda, hiszen a „közös strandolás kétségkívül nem szolgált a község erkölcsiségének emelésére” (Idézi: Erdős 2016, 163.).
- 6 A két tantermes iskola és a két tanítói lakás felépítéséhez a plébános a papkert Rákóczi utcáig lenyúló, déli részét ajánlotta fel (Kovács 1970).
- 7 Felmerült, hogy az emlékművet nem a főtéren, hanem a templomdombon építik fel, tiszta időben Eszékig látszó, 10 méter magas obeliszként. Az ötlet a lakosság ellenállásán elbukott (Kovács 1970).
- 8 A társközégekbe betelepülőket a tanács közművesítéssel és vissza nem térítendő támogatással csábította Villányba, és emellett munkáltatói támogatás is segítette az otthoneremtést (Ádám 1983; Török 1983).
- 9 Bár Villány népességmegtartó erejének csökkenése további, komplex elemzést igényelne, valószínűnek tűnik, hogy itt az ország, sőt a kelet-közép-európai régió egészére jellemző tendenciákat (Horeczki, Molnár, Pirisi 2023; Makkai et al. 2018) egy paradox helyzet is súlyosbítja. A hagyományosan biztos megélhetést, mellékkeresetet, sőt a vagyonszerzés lehetőségét nyújtó borászatnak köszönhetően Villány lakosságának jelentős része az átlagosnál jobb feltételek között él, a fiatalok nagyobb eséllyel szereznek érettségit és diplomát Pécsen, illetve távolabbi egyetemvárosokban. Az ő számukra azonban Villány, éppen az egyoldalú foglalkoztatási szerkezet miatt nem nyújt igazán vonzó perspektívákat. Aki nem kimondottan a borászatban vagy az idegenforgalomban szeretne elhelyezkedni, az nem itt tervezi a jövőjét, és jobbra már csak ronklátogatóba vagy egy-egy fesztivál alkalmával tér haza.

Irodalom

Szakirodalom, sajtóhírek, irattári anyagok

- Ádám E. (1983): Lakásépítés Villányban. *Dunántúli Napló*, 40, 126 (1983. máj. 8.), 3.
- Aknai T. (1971): A villányi Szőlő-oszlop. *Dunántúli Napló*, 28, 50 (1971. febr. 28.), 7.
- Babos A. (2014): Gumibitumenből készült az új villányi elkerülő. *Új Dunántúli Napló*, 25, 230 (2014. okt. 2.), 2.
- BEV – Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen (Bécs): *A Harmadik Katonai Felmérés térképei, Magyarország. 1872-1884.* <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey25000/> (Letöltés: 2024. 07. 18.)
- Csaba Gy. (2002): *Villány egységes településrendezési terve. Helyzetértékelés.* Vezető tervező: Csaba Gyula. Pécsépterv Stúdió, Pécs
- Csaba Gy. (2003): *Villány város egységes településrendezési terve. Örökségvédelmi kataszter.* Vezető tervező: Csaba Gyula. Pécsépterv Stúdió, Pécs
- Csaba Gy. (2011): *Villány településrendezési tervének felülvizsgálata. Véleményeztetési dokumentáció.* Vezető tervező: Csaba Gyula. Pécsépterv Stúdió
- Csaba D. (2011a): Mi várható, ha megépül az elkerülő út? *Villány párbeszédben a tervezővel* (2011. jan. 29.). <http://villanyi-parbeszed.blogspot.com/2011/01/mi-varhato-ha-megepul-az-elkerulo-ut.html> (Letöltés: 2024. 07. 16.)
- Csaba D. (2011b): Mit jelent a Rendezvényter Villáynak? *Villány párbeszédben a tervezővel* (2011. febr. 5.). <http://villanyi-parbeszed.blogspot.com/2011/02/mit-jelent-rendezveny-ter-villany-nak.html> (Letöltés: 2024. 07. 16.)
- Csaba D. (2011c): Hol legyenek új lakóterületek Villányban? *Villány párbeszédben a tervezővel* (2011. febr. 23.). <http://villanyi-parbeszed.blogspot.com/2011/02/hol-legyenek-uj-lakoteruletek.html> (Letöltés: 2024. 07. 27.)
- Csapó T. (2016): Település-morfológiai kutatások Mendöl Tibor óta napjainkig. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 1., 17–26.
- Dél-Baranya várja vendégeit (1968): *Dunántúli Napló*, 25, 53 (1968. márc. 3.), 3.
- Dunai I. (1984): Jövőtervezés Villányban. *Dunántúli Napló*, 41, 213 (1984. aug. 4.), hétfévi melléklet, 6.
- Dunai I. (1985): A lakossági ellátás fejlesztése Villányban. *Dunántúli Napló*, 42, 181 (1985. júl. 4.), 5.
- Erdős Z. (2016): *Villány története a kezdetektől 1990-ig.* Pannon Kultúra Alapítvány, Pécs
- Erdős Z. (s.a.): Egy középkori falu Baranyában: Perecske. *Honismeret*, sajtó alatt.
- Gattermann, C.-H. (2005): *Die Baranya in den Jahren 1686 bis 1713: Kontinuität und Wandel in einem ungarischen Komitat nach dem Abzug der Türken.* Universitätsverlag Göttingen
- Gimnázium és szálloda épül Villányban? (1963): *Dunántúli Napló*, 20, 188 (1963. aug. 13.), 2.
- Glaser L. (1929–30): Dunántúl középkori úthálózata, II. közlés. *Századok*, 63–64, 257–285.
- Hajdu Zs. (2013): Villány elkerülőutat kap. Már átadták a munkaterületet az új kivitelezőnek. *Új Dunántúli Napló*, 24, 170 (2013. júl. 23.), 3.
- Háromszáz méteres alagút épül a villányi gazdaságban (1968): *Dunántúli Napló*, 25, 99 (1968. ápr. 28.), 1.
- Hengl, F. (1985): *Deutsche Kolonisten im Komitat Baranya / Ungarn 1688–1752. Teil II.* AKdFF, Schriesheim
- Horeczki, R., Molnár, E., Pirisi, G. (2023): Population dynamics of the Hungarian small towns in the light of censuses. *Deturope*, 2., 66–84. <https://doi.org/nts>
- Integrált Városfejlesztési Stratégia Villány Város Önkormányzatának DDOP-2009-4.1.1/A kódszámú pályázatához.* (2009) Eco-Cortex Tanácsadó Iroda, [Pécs]
- Kistelegdi I. (2021): „Aszteroid” Villányban – borászat, boutique hotel és panorámaétterem a termo- és aerodinamika segítségével megtervezve. *Építészfórum*, 2021. júl. 22. <https://epiteszforum.hu/aszteroid-villanyban--boraszat-boutique-hotel-es-panoramaetterem-a-termo-es-a-erodinamika-segitsegevel-megtervezve> (Letöltés: 2023. 11. 21.)
- Kótány J. (2002a): Új telkek és bérlakások. *Új Dunántúli Napló*, 13, 302 (2002. nov. 6.), 4.
- Kótány J. (2002b): Nem könnyű a terjeszkedés. *Új Dunántúli Napló*, 13, 349 (2002. dec. 23.), 5.
- Kovács A. (1959): *Villány. Ismerd meg Baranyát.* 2. Villányi Község Tanácsa – TIT Baranya Megyei Szervezete, Pécs

- Kovács A. (1970): *Villány község élete a múltban és a jelenben*. Villány Községi tanács, Pécs
- Kovacsics J. (2003): *Baranya megyei népességtörténeti lexikon. Bibliotheca Juridica*. Mundus Kiadó, Budapest
- Krisztics S. (fel. kiadó) (1941): *Villány szociográfiai adattára. Községi adattár, 1. Magyar Szociográfiai Intézet, Budapest*
- Lajber I. (1981): *Hogyan települt újjá egy hódoltsági terület? Élet és Tudomány, 48., 1516–1517.*
- Lajber I. (1995): *A villányi régió története*. Vintours Kft., Villánykövesd – Pécs
- Lajber I. (2000): *A villányi borvidék kialakulásának története*. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs
- Lelkes Gy. (szerk.) (2011): *Magyarország történeti helységnévtára. Baranya megye, 1773–1808*. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest
- Makai B., Máté É., Pirisi G., Trócsányi A. (2018): *Hová tűnnek a fiatalok? A fiatalok kisvárosokból történő elvándorlásának háttere és következményei*. In: Pap N., Szalai G. (szerk.): *Táj geográfus ecsettel*. Publikon, Pécs, 99–118.
- MNL BaVL – Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (Pécs), XV.1.a – Baranya megye tervtára, BIV 981 – *Villány helység határának térképe*. Készítette: Fischer János főmérnök és Kelecsényi László mérnök, 1847.
- MNL BaVL – Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (Pécs), XV.1.a – Baranya megye tervtára. BIV 984 – *Villány helység beltelkeinek eredeti rendezési térképe*. Készítette: Fischer János főmérnök és Nendtvich Sándor vállalkozó mérnök, 1855–56.
- MNL BaVL – Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (Pécs). XXIII.959 – Villány Községi tanács iratai
- MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest). S11 – Térképtár, Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek. No. 830:45 – Kneidinger, Andreas: *Charten von dem ka[mmer]al Dorf Villan, in der ... Baranyer Gespanschaft*. 1769. <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/2442/?list=eyJxdWVyeSI6ICJWaWxsXHUwMGUxbnkifQ> (Letöltés: 2024. 07. 01.)
- MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest). T1 – Tervtár, Kormányhatósági fondokból kiemelt tervek. No. 52 – Neusellbeckh, M.: *Az udvari, keskendi, villányi és szentmártoni (Baranya m.) országút-menti (tervezett) fogadók*. 1766. <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOL-Tervtar/89/?list=eyJxdWVyeSI6ICJWaWxsXHUwMGUxbnkifQ> (Letöltés: 2024. 07. 01.)
- ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv (Bécs). KA KS – Kriegsarchiv, Kartensammlung, B IX a 527 – *Az Első Katonai Felmérés térképei, Magyarország. 1782–1785*. <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/> (Letöltés: 2024. 07. 18.)
- ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv (Bécs). KA KS – Kriegsarchiv, Kartensammlung, B IX a 1124 – *A Második Katonai Felmérés térképei, Magyar Királyság. 1819–1869*. <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/> (Letöltés: 2024. 07. 18.)
- Pirisi G., Trócsányi A. (2019): *Fejezetek a társadalomföldrajz világából*. Publikon, Pécs
- Pusztai B. (1999): *A vörösborról híres Villány. Unser berühmtes Weindorf Wieland*. Kódex, Pécs
- Rajnai-Zsíros K. (2023a): *Új lakóparkot tervezet a város. Új Dunántúli Napló, 34, 54 (2023. márc. 4.), 3.*
- Rajnai-Zsíros K. (2023b): *Már zajlik a munka a villányi főtéren. Új Dunántúli Napló, 34, 207 (2023. szept. 5.), 4.*
- Rajnai-Zsíros K. (2023c): *Szakmai elismerés a zöldberuházásokért. Új Dunántúli Napló, 34, 209 (2023. szept. 7.), 4.*
- Sugár P. (2008): *A Sauska és Társa cég borászata, Villány. Építészfórum, 2008. feb. 4.* <https://epiteszforum.hu/a-sauska-es-tarsa-ceg-boraszata-villany> (Letöltés: 2023. 11. 21.)
- Takács J. (1964): *Villányban jó úton járnak. Dunántúli Napló, 21, 112 (1964. máj. 15.), 6.*
- Tengler T. (1997): *A természeti környezet antropogén változásai Villány térségében*. In: Szabó G. (szerk.): *Közlemények a Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kar Természettudományi Tanszékéről, 4. JPTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 1–16.*
- T. Mérey K. (2000): *Baranya megye útjai és útmenti települései a 19. sz. elején. Tanulmányok és források Baranya megye történetéből, 6. Baranya Megyei Levéltár, Pécs*
- T. Mérey K. (2004): *Baranya megye települései az első katonai felmérés idején. Tanulmányok és források Baranya megye történetéből, 12. Baranya Megyei Levéltár, Pécs*
- Török É. (1983): *Villány új arca. Dunántúli Napló, 40, 319 (1983. nov. 19.), hétfői melléklet, 4.*
- Új borkombinát építését kezdik meg Villányban. (1966): *Dunántúli Napló, 23, 58 (1966. márc. 10.), 1.*

- Új épületet kap a villányi Szőlészeti és Borászati Technikum. (1952): *Dunántúli Napló*, 9, 52 (1952. márc. 2.), 6.
- Új mozi Villányban. (1967): *Dunántúli Napló*, 24, 194 (1967. aug. 18.), 4.
- Új szobor Villányban. (1970:) *Dunántúli Napló*, 27, 188 (1970. aug. 12.), 4.
- Ulrich, J. (2001): *Unser Heimatdorf Villány. Zur Erinnerung an unsere Mitbewohner von 1920-1946*. Kézirat
- Vacsorázzék Villányban. (1973): *Dunántúli Napló*, 30, 101 (1973. ápr. 22.), 11.
- Vicencz O. (2007): Wunderlich Bortrezor épület – Villány. *Építészfórum*, 2007. aug. 7. <https://epiteszforum.hu/wunderlich-bortrezor-epulet-villany> (Letöltés: 2023. 11. 21.)
- Villány halad. (1900): *Pécsi Napló*, 9, 62 (1900. márc. 17.), 5.
- Villányban, az Eislingen téren díszivókatat építtetett... (1993): *Új Dunántúli Napló*, 4, 251 (1993. szept. 14.), 10.
- Villány község haladása. (1900): *Pécsi Napló*, 9, 257 (1900. nov. 11.), 7.
- Villanyvilágítás Villányon. (1894): *Pécsi Figyelő*, 22, 23 (1894. feb. 22.), 2–3.
- Zentai T. (1989): *Domus Rusticae Baranyienses. A baranyai parasztházak változása a 18. század végén. A magyar népi építészeti archívum kiadványai*, 3. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre
- www.fentrol.hu = A Lechner Nonprofit Kft. online légifotó-adatbázisa